

4 ODPOROVATELNOST PODLE INSOLVENČNÍHO ZÁKONA

V této kapitole jsou představeny hmotněprávní aspekty odporovatelnosti. Primárně je vysvětlena podstata a účel institutu samotného, přičemž nejsou opomenuty teoretické přístupy k jeho uchopení. Na to navazuje formulování obsahu insolvenčního odpůrčího práva v subjektivním slova smyslu, podmínky jeho vzniku a zániku a není opomenut ani předmět odporovatelnosti. Následně je vysvětlena relativnost odporovatelnosti, a to ve smyslu subjektivního, časového i „věčného“ účinku a s ohledem na uplatnění.

4.1 Podstata odporovatelnosti

Odporovatelnost obecně slouží jako právní nástroj k ochraně uspokojení věřitelů před jednáními dlužníka, jimiž dlužník zapříčiňuje zhoršení vymožení pohledávek za ním a která nepostihují jiná ochranná opatření, trestněprávní¹⁴⁴ či správní úprava a ani jiné mechanismy podle občanskoprávních předpisů (např. bezdůvodné obohacení, náhrada škody apod.). Náleží mezi nástroje zajišťující uspokojení pohledávek věřitelů,¹⁴⁵ zvyšuje jejich možnosti svá práva na dlužníku vydobýt.

V insolvenčním právu pak jde o institut sloužící insolvenčnímu správci k vyrovnání aktiv i pasiv¹⁴⁶ majetkové podstaty do původního stavu před okamžik, než dlužník nežádoucí právní jednání učinil. Pasivy majetkové podstaty jsou míněny závazky dlužníka, přičemž ty pochopitelně nejsou součástí majetkové podstaty. Ta obsahuje až na výjimky pouze aktiva (výjimkou může být např. závod – § 502 a § 495 obč. zák.). O pasivech majetkové podstaty je hovořeno proto, že i u nich lze nalézt odporovatelná právní jednání, a to u těch zvýhodňujících. Při nich v řadě případů jde o odstranění nějaké výhody věřitele, přičemž ale nedochází k navrácení nějakého majetku, nýbrž k vyrovnání uspokojení mezi věřiteli. Tedy navrácení jejich rovnocenného, rovnoměrného a spravedlivého uspokojení. Tato podstata vystihuje prapůvodní římskoprávní účel *actio Paulina*, a to „*in integrum restitutio*“, tedy uvedení v původní stav. Ještě se skoro nabízí pohled, že vlastně je uváděn v původní

¹⁴⁴ ŠTAJGR. *Konkursní právo*, s. 260.

¹⁴⁵ HULMÁK. Odporovatelnost v českém právu. In LAZAR a kol. *Zabezpečení pohledávek a ich uspokojenie*, s. 553.

¹⁴⁶ Viz třeba HORA. *Základy přednášek o konkursním a vyrovnacím řízení*, s. 48.

„pocitivý, spravedlivý“ stav způsob rozdělení majetkové podstaty, resp. výtěžek jejího zpeněžení mezi věřitele, což se spíše jeví jako integrální součást majetkové podstaty, byť ne ve smyslu majetku, který do ní náleží.

Pro věřitele jde často o jakousi „novou naději“ na uspokojení jejich nároků za dlužníkem, i když v insolvenčních poměrech zprostředkovaně přes uspokojení ze zpeněžení majetkové podstaty. Naopak pro adresáty odporovatelných právních jednání dlužníka (pro odpůrce) jde ve své podstatě povětšinou o „skrytou hrozbu“, neboť o stavu dlužníkovy majetku a jeho věřitelích nemusí vědět často (a obvykle ani neví) nic.

Odporovatelnost byla odpovědí na nepoctivá¹⁴⁷ jednání dlužníků a jejich „chytaráčení“¹⁴⁸, „zašantročování“ majetku¹⁴⁹, kteří bez existence této úpravy v souladu se zákonem mohli svůj majetek skrýt před věřiteli či některé naopak upřednostnit. Zejména pak v případě úpadku dlužníka by nebylo možné bez odporovatelnosti dosáhnout cíle komplexního a co nejspravedlivějšího řešení dlužníkovy stavu neschopnosti plnit své dluhy či jeho předlužení. Jak již bylo uvedeno v úvodu, jedná se o jeden z krucióálních stavebních pilířů insolvenčního práva, bez kterého by bylo značně „bezzubé“.¹⁵⁰

Vzniká, resp. již v minulosti vznikla pak otázka, jakou povahu a kam odporovatelnost zařadit v právním systému, zejména v civilním právu.

Nelze totiž přehlédnout, že má znaky podobné řadě jiných právních institutů, které mají obdobný cíl navrácení v původní stav pro uspokojení pohledávek věřitele či zajištění jejich uspokojení. Často byly činěny i pokusy je pod tyto instituty zařadit.¹⁵¹

Na první pohled je zřejmé, že odporovatelnost má mnoho společného se zajišťovacími instituty, jako je ručení či zástavní právo.¹⁵²

Předně se nabízí podobnost s ručením, jež je pravděpodobně i institutem obsahově nejbližším. Přeneseně řečeno, odpůrce ve své podstatě „ručí“ prostřednictvím odporovatelnosti za závazky dlužníka. Podobnost je v i v modifikované podobě regresního nároku, neboť podle § 237 odst. 3 IZ se může odpůrce dožadovat za omezených podmínek vrácení plnění a podle § 237 odst. 4 IZ v případě vzájemných plnění má právo na vydání svého plnění či případně při nemožnosti naturálního „regresu“ se má za to, že tuto svou pohledávku přetransformovanou na peněžitý nárok přihlásil. Rozdílem pochopitelně je, že „ručí“ nedobrovolně a bez výslovného písemného ujednání, stejně jako že nemá stejné možnosti obrany jako ručitel. Na

¹⁴⁷ ŠTAJGR. *Konkursní právo*, s. 260, GOODE. *Principles of corporate insolvency law*, s. 522 a 523, RICHTER. *Insolvenční právo*, 2017, s. 388 a 389.

¹⁴⁸ Jak uvádí ŠTAJGR. *Konkursní právo*, s. 261.

¹⁴⁹ STIFTER. *Řád konkursní a odpůrcí*, s. 27.

¹⁵⁰ Viz důvodová zpráva k insolvenčnímu zákonu, s. 206 a 207.

¹⁵¹ K tomu viz BILOVSKÝ. Jak zařadit právní poměry při odporu věřitelů. *Časopis pro právní a státní vědu*.

¹⁵² Např. HULMÁK. Odporovatelnost v českém právu. In LAZAR a kol. *Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie*, s. 553 a 554; či PULKRÁBEK. Oddíl 7 Relativní neúčinnost. § 589 až 599. In MELZER a kol. *Občanský zákoník: velký komentář*, s. 798 a 799.

tom, že se odporovatelnost do jisté míry podobá ručení, je postavena (krom jiného) dále uvedená ručebněprávní teorie.

Určitá podobnost je dána i k zástavnímu právu, i když ne v insolvenčních poměrech. Spíše u obecné odporovatelnosti. O tom je možné hovořit jen tam, kde se odporovatelné právní jednání týká nějaké věci, typicky u nemovitostí. Tato podobnost vyvolávala otázky při střetu mimoinsolvenční odporovatelnosti a insolvenčního řízení. Tento problém Nejvyšší soud vyřešil nedávno v rozsudku ze dne 30. prosince 2019, sen. zn. 29 ICdo 171/2017,¹⁵³ ze kterého je patrné, že úvaha o podobě věřitele dle § 42a zák. č. 40/1964 Sb. se zástavním věřitelem byla jedním z řešených argumentů. U odpůrčího nároku se však nejedná o zástavní právo a ani insolvenční zákon nevytváří fikci zástavního věřitele [viz § 2 písm. g) IZ a jeho taxativní výčet].

Jako další blížký institut se nabízí bezdůvodné obohacení, přičemž odlišností je právě to, že odpůrce do okamžiku rozhodnutí insolvenčního soudu nezískal sporné plnění bezdůvodně, protiprávně – resp. ne z důvodu odporovatelnosti. Janoušková¹⁵⁴ či Bilovský¹⁵⁵ také uvádějí, že někteří autoři považují odpůrčí právo za speciální právo plynoucí z bezdůvodného obohacení. Anglo-americká doktrína dokonce považuje odpůrčí nároky jako specifické nároky z bezdůvodného obohacení.¹⁵⁶ Co se týče pohledávky majetkové podstaty na vrácení plnění u úspěšně odporovaného právního jednání, tam již není pochyb o tom, že tato povinnost odpůrce má velmi blízkou povahu bezdůvodného obohacení na jeho straně.

Konečně je možné podobnost vidět i v odpovědnosti za škodu,¹⁵⁷ kde se přímo nabízí, že dlužník s odpůrcem poškodili věřitele dlužníkem tím, že dlužník na odpůrce vyvedl svůj majetek, a zamezil tak uspokojení pohledávky věřitele. Určitě je zde podobnost v kauzálním nexu a dalo by se říci, že i v prvku škody. U odporovatelnosti ale chybí protiprávnost (dokud není pravomocně vyhověno odpůrčí žalobě) a u odpůrce i zavinění, neboť u něj se buď u skutkových podstat nepožaduje prakticky žádný úmysl či zavinění (§ 111, § 240, § 241, § 248 odst. 2 a 3 IZ), nebo se požaduje pouze vědomost o úmyslu dlužníka zkrátit věřitele (§ 242 IZ).

Tyto podobnosti vedly v minulosti k vytvoření řady teorií ohledně odporovatelnosti, které se často snažily přes zmíněné právní nástroje odporovatelnost vysvětlit, resp. ji podřadit pod již existující právní poměry.

Jak uvádí Bilovský,¹⁵⁸ existovaly teorie deliktní, o porušení tzv. konkursního nároku, teorie vycházející z bezdůvodného obohacení, o omezeném ručení odpůrčího

¹⁵³ Srov. dále podkapitolu č. 5.4 Střety sporů z odpůrčích žalob a insolvenčního řízení.

¹⁵⁴ S odkazy na tamější díla viz JANOUŠKOVÁ. *Relativní neúčinnost právních jednání ve světle komparace*, s. 37 a 38.

¹⁵⁵ BILOVSKÝ. Jak zařadit právní poměry při odporu věřitelů. *Časopis pro právní a státní vědu*.

¹⁵⁶ Viz např. GOODE. *Principles of corporate insolvency law*, s. 522 až 524; FINCHOVÁ. *Corporate insolvency law: perspectives and principles*, s. 571.

¹⁵⁷ Podobně PULKRÁBEK. Oddíl 7 Relativní neúčinnost. § 589 až 599. In MELZER a kol. *Občanský zákoník: velký komentář*, s. 799.

¹⁵⁸ BILOVSKÝ. Jak zařadit právní poměry při odporu věřitelů. *Časopis pro právní a státní vědu*.

dlužníka či jako závazku *ex lege*. Zmiňuje též procesní teorie o pomocném prostředku exekuce či konkursního řízení. Bilovský¹⁵⁹ však uzavírá, že „snahy nalézt v soustavě soukromého práva některou zvláštní skupinu právních poměrů, do níž by bylo možno právní poměr mezi odpírajícím věřitelem a odpůřícím dlužníkem podle právního základu zařadit, jsou bez úspěchu“.

V současné době není pochyb o tom, že odporovatelnost je vlastností právního jednání, resp. přesněji vada právního jednání.¹⁶⁰ Její vztahy k dalším vlastnostem či vadám jsou rozebrány dále¹⁶¹.

4.2 Předmět odporovatelnosti

Pro účely a zaměření této publikace zde není kazuisticky rozebíráno, jaká všechna jednání dlužníka mohou být, nebo naopak nemohou být odporovatelná. Je zde pouze velmi stručně ozřejměn základní předmět insolvenční odporovatelnosti. Více pro cíle tohoto textu není potřebné.¹⁶²

Tímto předmětem je právní jednání dlužníka. Insolvenční zákon je v tomto směru jednoznačný.¹⁶³ Je tím míněno jakékoli právní jednání dlužníka, které splňuje definiční znaky jednotlivých skutkových podstat. Je potřeba zmínit, že musí jít o právní jednání, kterým dlužník nakládal se svým majetkem, ze kterého by se mohli věřitelé v insolvenčním řízení uspokojit. Dle prvorepublikové a rakouské úpravy šlo výslovně o právní jednání týkající se jmění úpadce, dlužníka.¹⁶⁴ Ačkoli to takto výslovně již insolvenční zákon neupravuje, z povahy věci to platí nadále. S ohledem na účel odporovatelnosti (viz dále¹⁶⁵) nelze odporovat právním jednáním, která by nebyla majetkové povahy. Dokonce lze říci, že odporovatelná určitě nebudou ani právní jednání, kterými dlužník nakládal s majetkem, který je vyloučen z majetkové podstaty (§ 207 a § 208 IZ). Ten by totiž i v případě úspěšného odpůřícího sporu nemohl posloužit k uspokojení věřitelů.

Za právní jednání se považuje i opomenutí, jak výslovně uvádí § 235 odst. 1 IZ.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Tamtéž s. 403.

¹⁶⁰ Např. ŠTAJGR. *Konkursní právo*, s. 262; BILOVSKÝ. *Úvod do nauky o právních úkonech bezúčinných*, s. 83 až 107 (plyne z koncepce textu); FIALA a kol. *Občanské právo hmotné*. 3. vyd., s. 46 a 49; či třeba HULVA. *Vady právních úkonů*, s. 178.

¹⁶¹ Podkapitola č. 4.5 Vztahy k dalším vadám a vlastnostem právních jednání.

¹⁶² Viz vysvětlení v Úvodu publikace.

¹⁶³ Srov. i SPRINZ. § 235. In SPRINZ a kol. *Insolvenční zákon: komentář*, s. 640.

¹⁶⁴ K tomu srov. § 29 odst. 1 KŘ či § 27 RKŘ/IO.

¹⁶⁵ Zejména oddíl č. 4.3.2 Odpůřící právo dle insolvenčního zákona.

¹⁶⁶ K tomu, co může být opomenutím, viz např. ŠTAJGR. *Konkursní právo*, s. 281 až 283; VOSKA. *Konkursní, vyrovnací a odpůřčí řády*, s. 170, 189; HORA. *Řády konkursní, vyrovnávací a odpůřčí*, s. 104; KRČMÁŘ. *Právo obligační*, s. 58 a 59; PULKRÁBEK. Oddíl 7 Relativní neúčinnost. § 589 až 599. In MELZER a kol. *Občanský zákoník: velký komentář*, s. 842 a 843; či velmi podrobně KÖNIG. *Die Anfechtung nach der Insolvenzordnung*, s. 39 až 52.

Lze napadat i procesní úkony,¹⁶⁷ k nimž je ale třeba dodat, že účinky jejich napadení se projevují pouze v hmotněprávní rovině ve vztahu k majetkové podstatě, nikoli v daném řízení, neboť zejména ve vztahu k soudu nenastávají tyto účinky. To plyne z účelu a povahy odpůřícího práva.¹⁶⁸ Opačný názor však zastává Nejvyšší soud.¹⁶⁹

Nejvyšší soud judikoval, že předmětem odporovatelnosti nejsou protiprávní jednání dlužníka.¹⁷⁰ Naproti tomu Bilovský¹⁷¹ má za to, že není důvodu, aby byly protiprávní úkony vyloučeny z pojmu odporovatelného úkonu. Tento přístup zjevně pracuje s tím, že se odporovatelnost týká jednání dlužníka, které vyvolává právní následky – ač už zákonem žádoucí a souladné, tak i ty, jimiž jsou porušeny např. nějaké povinnosti. Stejně o tom hovoří König, který uvádí, že „Odporovatelnost nemoralizuje!“.¹⁷² Shodně pak např. srov. i Bartsch s Heilem¹⁷³ nebo i Steiner¹⁷⁴.

4.3 Insolvenční odpůřící právo v subjektivním slova smyslu

Tato podkapitola definuje odpůřící právo v subjektivním slova smyslu. K tomu používá jak gramatický, tak zejména teleologický výklad, tedy obsahuje i vysvětlení jeho účelu. Představuje též základní historická, rakouská a německá teoretická uchopení. Vysvětluje odlišnosti v případech právních jednání s plněním a bez něj, přičemž se vypořádává s ne zcela vhodnou dikcí zákona. Konečně jsou pak uvedeny ještě podkapitoly o vzniku a zániku odpůřícího práva a o jeho povaze jako věci.

Odpůřící právo v subjektivním slova smyslu dle insolvenčního zákona je třeba určit za pomoci prvotního přiblížení dle gramatického výkladu několika ustanovení ve spojení s jejich teleologickým výkladem. Teoretické závěry o povaze odpůřícího nároku dle prvorepublikové doktríny nebo dle rakouského a německého práva lze použít k výkladu pomocně, i když vycházejí z odlišně koncipované právní úpravy, což je vysvětleno na dalších řádcích. Doktrína v době socialistického zákonodárství je – pokud už nějaká alespoň ve vztahu k mimokonkursní

¹⁶⁷ ŠTAJGR. *Konkursní právo*, s. 263, také STEINER. *Zákon o konkursu a vyrovnání: komentář*, s. 107, PULKRÁBEK. *Výhledy odpůřícího práva. Právní rozhledy*; též BARTSCH a HEIL. *Grundriß des Insolvenzrechts*, s. 168, KÖNIG. *Die Anfechtung nach der Insolvenzordnung*, s. 34 a 35, 277 a 278, DE BRA. *Insolvenzanfechtung*, § 129 až 135. In BRAUN. *InsO: Kom.*, s. 763; či KIRCHHOF. *Insolvenzanfechtung*, § 129 až 147. In KIRCHHOF a kol. *Münch. Kom. zur InsO*, s. 435 až 437, či 740 a 741.

¹⁶⁸ Tomuto celému se podrobně věnuje následující podkapitola.

¹⁶⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 21. října 2009, sp. zn. 30 Cdo 2585/2007.

¹⁷⁰ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 28. února 2017, sp. zn. 29 Cdo 363/2015. Stejně SPRINZ. § 236. In SPRINZ a kol. *Insolvenční zákon: komentář*, s. 640.

¹⁷¹ BILOVSKÝ. O právním úkonu. *Právník*, s. 490 až 491.

¹⁷² KÖNIG. *Die Anfechtung nach der Insolvenzordnung*, s. 32 a 36.

¹⁷³ BARTSCH a HEIL. *Grundriß des Insolvenzrechts*, s. 168.

¹⁷⁴ STEINER. *Zákon o konkursu a vyrovnání: komentář*, s. 107.